

Zbornik sudske prakse

MIŠLJENJE NEZAVISNOG ODVJETNIKA
NICHOLASA EMILIOUA
od 5. listopada 2023.¹

Predmet C-283/21

VA
protiv
Deutsche Rentenversicherung Bund,
uz sudjelovanje:
RB

(zahtjev za prethodnu odluku koji je uputio Landessozialgericht Nordrhein-Westfalen (Zemaljski socijalni sud Sjeverne Rajne-Vestfalije, Njemačka))

„Zahtjev za prethodnu odluku – Socijalna sigurnost radnika migranata – Koordinacija sustavâ socijalne sigurnosti – Uredba (EZ) br. 987/2009 – Članak 44. stavak 2. – Područje primjene – Invalidska davanja – Izračun – Uzimanje u obzir ‚razdoblja odgoja djeteta‘ ostvarenih u drugim državama članicama – Uvjeti – Članak 21. UFEU-a – Slobodno kretanje građana”

I. Uvod

1. Građani Unije tijekom života mogu živjeti i raditi u različitim državama članicama. Također mogu prekidati karijeru kako bi posvetili vrijeme odgoju djece. Osoba može započeti profesionalnu karijeru u jednoj državi članici (u daljnjem tekstu: država članica A), a zatim prestati raditi kako bi odgajala djecu u drugoj državi članici (u daljnjem tekstu: država članica B) prije nego što nastavi karijeru u državi članici A. Zahtijeva li se pravom Unije da u takvoj situaciji, za potrebe priznavanja prava na mirovinu osobi o kojoj je riječ, država članica A primijeni svoje zakonodavstvo na „razdoblja odgoja djeteta” ostvarena u državi članici B i uzme ih u obzir kao da su ostvarena na njezinu državnom području?

¹ Izvorni jezik: engleski

2. Na ta su se pitanja odnosili predmeti u kojima su donesene presude Elsen², Kauer³ i Reichel-Albert⁴ u kontekstu primjene Uredbe (EEZ) br. 1408/71⁵, koja je stavljena izvan snage i zamijenjena uredbama (EZ) br. 883/2004⁶ i br. 987/2009⁷, kao i noviji predmet u kojem je donesena presuda Pensionsversicherungsanstalt (Razdoblja odgoja djeteta u inozemstvu)⁸ i koji se, kao i ovaj predmet, odnosio na situaciju koja se uređuje tim dvjema potonjim uredbama.

3. U presudi Pensionsversicherungsanstalt Sud je utvrdio da, iako je zakonodavac Unije donio konkretnu odredbu u pogledu uzimanja u obzir u državi članici A „razdoblja odgoja djeteta” ostvarenih u državi članici B, odnosno članak 44. stavak 2. Uredbe br. 987/2009, primjena te odredbe nije isključive prirode. Stoga je sudsko rješenje koje je Sud razvio u kontekstu primjene Uredbe br. 1408/71, u trenutku u kojem zakonodavac Unije još nije bio donio nijednu odredbu u pogledu tog pitanja, i dalje relevantno. Na temelju toga Sud je utvrdio da se, u situaciji u kojoj uvjeti iz članka 44. stavka 2. Uredbe br. 987/2009 nisu ispunjeni, zbog čega se osoba o kojoj je riječ ne može pozvati na tu odredbu, od države članice A i dalje zahtijeva da na temelju članka 21. UFEU-a, kojim se štiti sloboda kretanja građana Unije, primjenjuje svoje zakonodavstvo na „razdoblja odgoja djeteta” ostvarena u državi članici B i da postupa s tim razdobljima kao da su ostvarena na njezinu državnom području, pod uvjetom da su „dostatno povezana” s „razdobljima osiguranja” koja je osoba o kojoj je riječ ostvarila u toj državi članici. To bi bio slučaj da je ta osoba radila i uplaćivala doprinose isključivo u državi članici A, prije i nakon premještanja mjesta boravišta u državu članicu B⁹.

4. Situacija o kojoj je riječ u glavnom postupku nešto je drukčija. Osoba VA, tužiteljica iz glavnog postupka, ostvarila je ono što shvaćam kao razdoblja koja se mogu izjednačiti s „razdobljima osiguranja” u Njemačkoj, prije i nakon razdoblja tijekom kojeg je odgajala svoju djecu u Nizozemskoj. Međutim, počela je uplaćivati doprinose u njemački sustav obveznog mirovinskog osiguranja tek nekoliko godina nakon što je prestala posvećivati vrijeme odgoju djece.

5. S obzirom na navedene okolnosti, okosnica problema ovog predmeta jest pitanje je li kriterij „dostatne povezanosti” koji je Sud razvio u svojoj sudskoj praksi ispunjen u situaciji u kojoj osoba o kojoj je riječ nije uplaćivala doprinose u sustav obveznog mirovinskog osiguranja države članice A prije nego što je posvetila vrijeme odgoju svoje djece u državi članici B. Kao što ću to objasniti u nastavku, smatram da na to pitanje treba odgovoriti potvrdno. Naime, prema mojem mišljenju, ta okolnost sama po sebi ne sprečava da se utvrdi „dostatna povezanost” između „razdoblja odgoja djeteta” ostvarenih u državi članici B i „razdoblja osiguranja” ostvarenih u državi članici A.

² Presuda od 23. studenoga 2000. (C-135/99, EU:C:2000:647; u daljnjem tekstu: presuda Elsen)

³ Presuda od 7. veljače 2002. (C-28/00, EU:C:2002:82; u daljnjem tekstu: presuda Kauer)

⁴ Presuda od 19. srpnja 2012. (C-522/10, EU:C:2012:475; u daljnjem tekstu: presuda Reichel-Albert)

⁵ Uredba Vijeća od 14. lipnja 1971. o primjeni sustava socijalne sigurnosti na zaposlene osobe i njihove obitelji koji se kreću unutar Zajednice (SL 1971., L 149, str. 2.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 5., svezak 5., str. 7.)

⁶ Uredba Europskog parlamenta i Vijeća od 29. travnja 2004. o koordinaciji sustava socijalne sigurnosti (SL 2004., L 166, str. 1.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 5., svezak 3., str. 160. i ispravak SL 2020., L 415, str. 88.)

⁷ Uredba Europskog parlamenta i Vijeća od 16. rujna 2009. o utvrđivanju postupka provedbe Uredbe (EZ) br. 883/2004 o koordinaciji sustava socijalne sigurnosti (SL 2009., L 284, str. 1.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 5., svezak 2., str. 171.)

⁸ Presuda od 7. srpnja 2022. (C-576/20, EU:C:2022:525; u daljnjem tekstu: presuda Pensionsversicherungsanstalt)

⁹ *Ibidem*, t. 63.

II. Pravni okvir

A. Pravo Europske unije

1. Uredba br. 883/2004

6. Glava II. Uredbe br. 883/2004, naslovljena „Određivanje zakonodavstva koje se primjenjuje”, sadržava, među ostalim, članak 11. kojim se propisuje:

„1. Na osobe na koje se primjenjuje ova Uredba, primjenjuje se zakonodavstvo samo jedne države članice. To se zakonodavstvo određuje u skladu s ovom glavom.

[...]

3. Podložno člancima od 12. do 16.:

(a) na osobu koja obavlja djelatnost kao zaposlena ili samozaposlena osoba u državi članici primjenjuje se zakonodavstvo te države članice;

[...]

(e) na ostale osobe na koje se točke od (a) do (d) ne primjenjuju, primjenjuje se zakonodavstvo države članice boravišta, ne dovodeći u pitanje ostale odredbe ove Uredbe koje joj jamče davanja prema zakonodavstvu jedne ili više država članica.

[...]”

2. Uredba br. 987/2009

7. Uredbom br. 987/2009 utvrđuje se postupak provedbe Uredbe br. 883/2004, u skladu s člankom 89. potonje uredbe.

8. U skladu s uvodnom izjavom 14. Uredbe br. 987/2009:

„Posebna su pravila i postupci potrebni za određivanje zakonodavstva koje se primjenjuje radi uzimanja u obzir razdoblja u kojima je osigurana osoba posvetila svoje vrijeme odgoju djece u raznim državama članicama.”

9. Člankom 44. te uredbe predviđa se:

„1. Za potrebe ovog članka, ‚razdoblje odgoja djeteta’ odnosi se na svako razdoblje koje se priznaje prema mirovinskom zakonodavstvu države članice ili na temelju kojeg se ostvaruje pravo na dodatak uz mirovinu izričito zbog toga što je osoba odgajala dijete, bez obzira na način određivanja tih razdoblja te jesu li ostvarena za vrijeme odgoja djeteta ili su priznata retroaktivno.

2. Ako se prema zakonodavstvu države članice koja je nadležna na temelju glave II. [Uredbe br. 883/2004] ne uzimaju u obzir razdoblja odgoja djeteta, ustanova države članice čije se zakonodavstvo, u skladu s glavom II. [Uredbe br. 883/2004], primjenjivalo na dotičnu osobu jer je

obavljala djelatnost u svojstvu zaposlene osobe ili samozaposlene osobe na datum kad se, prema tom zakonodavstvu, razdoblje odgoja djeteta počelo uzimati u obzir u odnosu na dotično dijete i nadalje će biti nadležna uzeti u obzir to razdoblje kao razdoblje odgoja djeteta prema vlastitom zakonodavstvu, kao da je dijete odgajano na njezinome području.

[...]

B. Nacionalno pravo

10. U članku 56. Sozialgesetzbucha Sechstes Buch (Šesta knjiga Zakonika o socijalnoj sigurnosti, u daljnjem tekstu: SGB VI), kako je izmijenjen Zakonom od 28. studenoga 2018. (BGBl. I, str. 2016.), predviđa se:

„(1.) Rrazdoblja odgoja djeteta jesu razdoblja posvećena odgoju djeteta tijekom prve tri godine njegova života. Razdoblje odgoja priznaje se jednom od roditelja djeteta [...] ako:

1. se razdoblje odgoja djeteta pripisuje tom roditelju;
2. se odgoj djeteta odvijao u Saveznoj Republici Njemačkoj ili se može smatrati da se odvijao ondje; i
3. taj roditelj nije isključen iz priznavanja tog razdoblja.

[...]

(3.) Smatra se da se odgoj djeteta odvijao u Saveznoj Republici Njemačkoj ako roditelj koji odgaja dijete ondje ima uobičajeno boravište zajedno s djetetom. Odgoj djeteta tretirat će se kao odgoj na državnom području Savezne Republike Njemačke ako roditelj koji odgaja dijete ima uobičajeno boravište u inozemstvu zajedno s djetetom te ako je razdoblja uplaćivanja obveznih doprinosa ostvario tijekom odgoja djeteta ili neposredno prije rođenja djeteta na temelju djelatnosti u svojstvu zaposlene ili samozaposlene osobe koju je obavljao u inozemstvu [...].

[...]

(5.) Razdoblje odgoja djeteta započinje na kraju mjeseca u kojem je dijete rođeno i završava nakon 36 kalendarskih mjeseci [...].”

11. Člankom 249. stavkom 1. SGB-a VI, kako je izmijenjen Zakonom od 23. lipnja 2014. (BGBl. I, str. 787.), predviđa se:

„Kad je riječ o djeci rođenoj prije 1. siječnja 1992., razdoblje odgoja djeteta završava 24 kalendarska mjeseca nakon kraja mjeseca u kojem je dijete rođeno.”

III. Činjenično stanje, nacionalni postupak i prethodna pitanja

12. Osoba VA, tužiteljica iz glavnog postupka, njemačka je državljanica rođena 1958. Od 1962. do 2010. živjela je u Vaalsu (Nizozemska), gradu koji se nalazi otprilike 5 km od Aachena (Njemačka)¹⁰. Dok je ondje živjela, pohađala je školu u Aachenu te je u kolovozu 1975. u Aachenu započela obrazovanje za odgojiteljicu priznatu na razini države.

13. Osoba VA započela je 1. kolovoza 1978. stručnu praksu u trajanju od jedne godine u dječjem vrtiću u Aachenu. U uobičajenim okolnostima ta bi se godina smatrala razdobljem zaposlenja u Njemačkoj i bila bi obuhvaćena obveznim osiguranjem. Međutim, budući da nije bio dostupan dovoljan broj plaćenih radnih mjesta, osoba VA odradila je stručnu praksu besplatno i stoga je bila oslobođena obveze osiguranja. Zbog toga nije uplaćivala doprinose u njemački sustav obveznog mirovinskog osiguranja.

14. Kad je njezina stručna praksa završila u kolovozu 1979., osoba VA nastavila je u Aachenu osposobljavanje za odgojiteljicu priznatu na razini države te je položila Fachhochschulreife (matura koja omogućuje pohađanje stručnih studija), pri čemu je nastavila živjeti u Nizozemskoj. Nakon završetka osposobljavanja u srpnju 1980., osoba VA više nije obavljala nikakvu profesionalnu djelatnost u Njemačkoj ni u Nizozemskoj.

15. Osoba VA zatim je rodila dvoje djece. U trenutku njihova rođenja osoba VA još nije bila uplatila doprinose u njemački sustav obveznog mirovinskog osiguranja. Svoju je djecu odgojila u Nizozemskoj.

16. Od rujna 1993. do kolovoza 1995. i nakon toga od travnja 1999. do listopada 2012. osoba VA bila je zaposlena u Njemačkoj. Za to je zaposlenje, za koje se u skladu s njemačkim pravom smatralo da se obavlja „u neznatnom opsegu”, bila oslobođena obveze obveznog osiguranja.

17. Osoba VA preselila se 2010. natrag u Njemačku. Od listopada 2012. počela je obavljati plaćenu djelatnost te je postala obveznik obveznog osiguranja. Tada je počela uplaćivati doprinose u njemački sustav obveznog mirovinskog osiguranja.

18. Od ožujka 2018. osoba VA prima mirovinu od Njemačke na temelju potpuno smanjene radne sposobnosti. Prilikom izračuna iznosa te mirovine Deutsche Rentenversicherung Bund (Savezno tijelo za mirovinsko osiguranje, Njemačka), tuženik iz glavnog postupka, smatrao je da, osim razdoblja u kojima je osoba VA uplaćivala doprinose u njemački sustav obveznog mirovinskog osiguranja (razdoblje nakon 2012.), relevantna razdoblja uključuju i razdoblja tijekom kojih je pohađala stručno osposobljavanje u Njemačkoj (od kolovoza 1975. do srpnja 1978. i od kolovoza 1979. do srpnja 1980.), kao i „razdoblje odgoja djeteta” od 1. travnja do 1. lipnja 1999. tijekom kojeg je odgajala svoju djecu u Nizozemskoj dok je radila u Njemačkoj (a da pritom nije bila obveznik obveznog osiguranja).

19. Osoba VA tvrdi da Savezno tijelo za mirovinsko osiguranje kao relevantna razdoblja nije uzelo u obzir „razdoblja odgoja djeteta” koja je ostvarila u Nizozemskoj od 15. studenoga 1986. do 31. ožujka 1999., tijekom kojih nije obavljala profesionalnu djelatnost (u daljnjem tekstu: sporna razdoblja). To je neuzimanje u obzir osporavala pred prvostupanjskim sudom. U postupku osporavanja nije bila uspješna.

¹⁰ Sud koji je uputio zahtjev navodi da je osoba VA uz povremene prekide živjela u Nizozemskoj od 1962. do 1975. Tijekom 1975. počela je ondje trajno živjeti.

20. Osoba VA podnijela je žalbu protiv odluke prvostupanjskog suda Landessozialgerichtu Nordrhein-Westfalen (Zemaljski socijalni sud Sjeverne Rajne-Vestfalije, Njemačka).

21. Taj sud ističe da činjenica da se tijekom spornih razdoblja odgoj dvoje djece osobe VA nije odvijao u Njemačkoj onemogućuje priznavanje tih razdoblja na temelju članka 56. stavka 3. prve rečenice SGB-a VI. Sporna razdoblja ne mogu se obuhvatiti ni područjem primjene članka 56. stavka 3. druge rečenice SGB-a VI s obzirom na to da je, kako bi to bilo moguće, osoba VA trebala imati uobičajeno boravište u inozemstvu zajedno s djecom te je trebala, tijekom ili neposredno prije tih razdoblja, ostvariti razdoblja uplaćivanja obveznih doprinosa u Njemačkoj na temelju djelatnosti u svojstvu zaposlene ili samozaposlene osobe koja se obavlja u inozemstvu (odnosno u Nizozemskoj). Također ističe da nisu ispunjeni uvjeti iz članka 44. stavka 2. Uredbe br. 987/2009 zbog toga što osoba VA u trenutku rođenja njezine djece, kad su sporna razdoblja počela teći, nije obavljala djelatnost u svojstvu zaposlene ili samozaposlene osobe u Njemačkoj.

22. S obzirom na navedeno, sud koji je uputio zahtjev pita treba li Savezno tijelo za mirovinsko osiguranje, s obzirom na presude Suda, među ostalim, u predmetu Reichel-Albert, uzeti u obzir sporna razdoblja kako bi se osobi VA priznalo pravo na mirovinu, s obzirom na to da postoje određeni elementi koji upućuju na postojanje „dostatne povezanosti” na temelju članka 21. UFEU-a. U tom pogledu napominje, s jedne strane, da se situacija osobe VA razlikuje od one koja je dovela do te presude; naime, prije rođenja njezine djece osoba VA *uopće* nije bila obveznik obveznog osiguranja u Njemačkoj. Stoga nije uplaćivala doprinose u sustav obveznog mirovinskog osiguranja te države članice. Osim toga, ona nije samo premjestila boravište u drugu državu članicu (u Nizozemsku); ustvari, ona je ondje trajno živjela.

23. S druge strane, taj sud ističe da je cijela povijest zaposlenja osobe VA povezana s Njemačkom, da je pohađala školu isključivo u Njemačkoj, da je u Njemačkoj odradila jednogodišnju stručnu praksu, koja bi bila obuhvaćena obveznim osiguranjem da je u tom trenutku bio dostupan dovoljan broj plaćenih radnih mjesta, te da su ostale godine tijekom kojih je osoba VA pohađala stručno osposobljavanje bile evidentirane kao „razdoblja na kojima se temelji pravo na mirovinu”. Nadalje, djeca osobe VA pohađala su školu u Njemačkoj te su se ona i njezina obitelj nastanili u Nizozemskoj vrlo blizu granice s Njemačkom.

24. S obzirom na te elemente, sud koji je uputio zahtjev pita je li činjenica da se sporna razdoblja ne uzimaju u obzir na temelju nacionalnog prava u skladu s člankom 21. UFEU-a.

25. U tim je okolnostima Landessozialgericht Nordrhein-Westfalen (Zemaljski socijalni sud Sjeverne Rajne-Vestfalije) odlučio prekinuti postupak i uputiti Sudu sljedeća prethodna pitanja:

„1. Uzima li se prema zakonodavstvu Nizozemske, kao nadležne države članice prema glavi II. [Uredbe br. 883/2004], razdoblje odgoja djeteta u smislu članka 44. stavka 2. [Uredbe br. 987/2009] u obzir, zbog toga što se na razdoblju odgoja djeteta u Nizozemskoj, koje je isključivo razdoblje boravišta, temelji pravo na mirovinu?

2. U slučaju niječnog odgovora na prvo pitanje:

Treba li [članak] 44. stavak 2. [Uredbe br. 987/2009], s obzirom na daljnji razvoj uslijed presuda [Suda] u predmetima [Elsen] i [Reichel-Albert], široko tumačiti na način da nadležna država članica mora uzeti u obzir razdoblje odgoja djeteta i ako je osoba koja odgaja dijete prije i nakon razdoblja odgoja djeteta ostvarila razdoblja na kojima se temelji pravo na mirovinu temeljem obrazovanja ili zaposlenja samo u sustavu te države [članice], ali neposredno prije ili nakon razdoblja odgoja djeteta nije uplaćivala doprinose u taj sustav?”

26. Zahtjev za prethodnu odluku od 23. travnja 2021. Sud je zaprimio 4. svibnja 2021. Pisana očitovanja podnijele su njemačka, češka i nizozemska vlada te Europska komisija. Te su zainteresirane strane, uz iznimku češke vlade, bile zastupane na raspravi održanoj 11. svibnja 2023.

IV. Analiza

27. Kako bi izračunale iznos mirovine¹¹, nadležne ustanove država članica obično se oslanjaju na broj „razdoblja osiguranja” ili „razdoblja boravišta” koja je ostvarila osoba o kojoj je riječ¹². S obzirom na glavni cilj uredbi br. 883/2004 i br. 987/2009, koji je „izraditi samo sustav koordinacije” i na taj način poštovati posebne značajke nacionalnih zakonodavstava o socijalnoj sigurnosti¹³, države članice odlučuju o tome što se smatra „razdobljem osiguranja” ili „razdobljem boravišta” odnosno što se može izjednačiti s tim razdobljima¹⁴, pod uvjetom da je njihovo zakonodavstvo u skladu s odredbama UFEU-a koje se odnose na slobodno kretanje osoba, konkretno člankom 21. UFEU-a¹⁵.

28. Neke su države članice, ali ne sve, predvidjele da se „razdoblja odgoja djeteta” izjednačavaju s „razdobljima osiguranja” ili „razdobljima boravišta” te se stoga uzimaju u obzir za potrebe priznavanja prava na mirovinu.

29. U tom se kontekstu člankom 44. stavkom 2. Uredbe br. 987/2009 uvodi posebno pravilo na temelju kojeg se u situaciji u kojoj je osoba radila i odgajala svoju djecu u različitim državama članicama utvrđuju okolnosti u kojima država članica A (odnosno država članica u kojoj je osoba radila) treba primijeniti svoje zakonodavstvo na „razdoblja odgoja djeteta” ostvarena u državi članici B i kojim se, ovisno o slučaju, zahtijeva da se s tim razdobljima postupa kao da su ostvarena u državi članici A¹⁶. Ta nadležnost države članice A podređna je u odnosu na nadležnost države članice B. Naime, obveza države članice A da primijeni svoje zakonodavstvo na „razdoblja odgoja djeteta” ostvarena u državi članici B primjenjuje se samo ako se razdoblja odgoja djeteta ne mogu uzeti u obzir već na temelju zakonodavstva države članice B.

30. Kao što je to objasnila češka vlada, cilj članka 44. stavka 2. Uredbe br. 987/2009 nije osigurati da se na situaciju korisnika primjenjuje za njega najpovoljnije zakonodavstvo, kao niti obvezati države članice na to da „razdoblja odgoja djeteta” uzimaju u obzir kao relevantna „razdoblja osiguranja” ili „razdoblja boravišta” na temelju svojih zakonodavstava; cilj je zapravo izbjeći situacije u kojima se ta razdoblja ne bi uzela u obzir na temelju zakonodavstva jedne države

¹¹ Na temelju članka 1. točke (w) Uredbe br. 883/2004, pojam „mirovina” prema definiciji „ne obuhvaća samo mirovine već i paušalna davanja koja mogu zamijeniti i davanja u obliku povrata doprinosa i, u skladu s odredbama glave III., povećanja na ime usklađivanja ili dodatne doplatke”. Taj pojam obuhvaća invalidska davanja kao što su ona na koja osoba VA, prema vlastitim tvrdnjama, ima pravo u ovom predmetu (vidjeti poglavlje 4. naslovljeno „Invalidska davanja”). Vidjeti i članak 3. stavak 1. točku (c) te uredbe, u kojem se jasno navodi da se taj instrument ne primjenjuje samo na davanja za slučaj starosti nego i na invalidska davanja.

¹² Vidjeti za potrebe ovog predmeta članak 45. Uredbe br. 883/2004, iz kojeg jasno proizlazi da se zakonodavstvom države članice stjecanje, zadržavanje ili ponovna uspostava prava na invalidska davanja može uvjetovati navršenim razdobljima osiguranja ili boravišta.

¹³ Vidjeti među ostalim uvodnu izjavu 4. Uredbe br. 883/2004.

¹⁴ Za definicije pojmova „razdoblje osiguranja” i „razdoblje boravišta” vidjeti članak 1. točke (t) i (v) Uredbe br. 883/2004. Oba se pojma definiraju upućivanjem na „zakonodavstvo na temelju kojeg su navršena ili se smatraju navršenima”.

¹⁵ Vidjeti presudu Pensionsversicherungsanstalt (t. 49. i navedena sudska praksa).

¹⁶ To konkretno znači da, ako se zakonodavstvom države članice općenito dopušta uzimanje u obzir „razdoblja odgoja djeteta” za potrebe priznavanja prava na mirovinu, na temelju tog se zakonodavstva s „razdobljima odgoja djeteta” koja su ostvarena u drugoj državi članici ili drugim državama članicama ne može postupati drukčije nego što se postupa s takvim razdobljima ostvarenima na nacionalnoj razini.

članice samo zato što su ostvorena u drugoj državi članici. U tom smislu ta odredba stoga odražava opće načelo jednakog postupanja koje se nastoji kodificirati člankom 5. Uredbe br. 883/2004¹⁷ i koje izravno proizlazi iz članka 21. UFEU-a.

31. Kao što sam to objasnio u svojem mišljenju u predmetu Pensionsversicherungsanstalt¹⁸, pitanje primjenjuje li se zakonodavstvo države članice A, u skladu s člankom 44. stavkom 2. Uredbe br. 987/2009, na „razdoblja odgoja djeteta” ostvorena u državi članici B ovisi o tome jesu li kumulativno ispunjena sljedeća tri uvjeta:

- „razdoblja odgoja djeteta” ne uzimaju se u obzir prema zakonodavstvu države članice B;
- zakonodavstvo države članice A prethodno se primjenjivalo na osobu u kojoj je riječ jer je ona u toj državi članici obavljala djelatnost u svojstvu zaposlene ili samozaposlene osobe; te
- zakonodavstvo države članice A nastavilo se primjenjivati na tu osobu zato što je ona predmetnu djelatnost obavljala u trenutku u kojem je, u skladu sa zakonodavstvom te države članice, započelo uzimanje u obzir „razdoblja odgoja djeteta” za dijete o kojem je riječ¹⁹.

32. Iz informacija u spisu predmeta i objašnjenja koja je pružio sud koji je uputio zahtjev zaključujem da osoba VA ne ispunjava drugi i treći uvjet koje sam prethodno naveo zbog toga što ni u jednom trenutku prije rođenja svoje djece nije obavljala djelatnost u svojstvu zaposlene ili samozaposlene osobe u državi članici A (Njemačka) i stoga nije uplaćivala doprinose u njemački sustav obveznog mirovinskog osiguranja, iako je ondje doista završila stručno osposobljavanje i pohađala stručnu praksu u dječjem vrtiću u trajanju od jedne godine.

33. Međutim, napominjem da je u presudi Pensionsversicherungsanstalt Sud smatrao da se člankom 44. stavkom 2. Uredbe br. 987/2009 ne „uređuje na isključiv način uzimanje u obzir razdoblja odgoja djece”²⁰. Osoba o kojoj je u tom predmetu riječ također nije ispunila treći (iako jest drugi) uvjet naveden u točki 31. ovog mišljenja. Kao što sam to već naveo u točki 3. ovog mišljenja, Sud je utvrdio da se, iako se u tim okolnostima ta osoba nije mogla pozvati na članak 44. stavak 2. Uredbe br. 987/2009, od države članice A i dalje zahtijeva da primjenjuje svoje zakonodavstvo na „razdoblja odgoja djeteta” ostvorena u državi članici B i da uzima u obzir ta razdoblja kao da su ostvorena na njezinu državnom području. Sud je taj zaključak temeljio na članku 21. UFEU-a i na postojanju „dostatne povezanosti” tih razdoblja s „razdobljima osiguranja” (u ovom slučaju s razdobljima zaposlenja ili samozaposlenja) ostvarenima u državi članici A²¹.

34. S obzirom na tu presudu, drugo pitanje suda koji je uputio zahtjev treba shvatiti na način da njime u biti pita je li kriterij „dostatne povezanosti” koji je Sud razvio u svojoj sudskoj praksi ne na temelju članka 44. stavka 2. Uredbe br. 987/2009 nego na temelju članka 21. UFEU-a ispunjen u slučaju kao što je onaj o kojem je riječ u glavnom postupku. Dvojbe suda koji je uputio zahtjev u tom pogledu proizlaze iz činjenice da, za razliku od tužiteljâ iz predmeta u kojima su donesene presude Elsen, Kauer, Reichel-Albert i Pensionsversicherungsanstalt, u kojima je Sud utvrdio

¹⁷ Vidjeti u tom smislu i uvodnu izjavu 5. potonje uredbe.

¹⁸ C-576/20, EU:C:2022:75, t. 32.

¹⁹ Usput dodajem da iz članka 44. stavka 3. Uredbe br. 987/2009 jasno proizlazi da se obveza predviđena stavkom 2. tog članka ne primjenjuje ako se na dotičnu osobu primjenjuje ili će se primjenjivati zakonodavstvo *druge* države članice zbog obavljanja djelatnosti zaposlenih ili samozaposlenih osoba.

²⁰ Vidjeti presudu Pensionsversicherungsanstalt, t. 55.

²¹ *Ibidem*, t. 66.

postojanje takve „dostatne povezanosti”, osoba VA uopće nije uplaćivala doprinose u njemački sustav obveznog osiguranja niti se na temelju zakonodavstva te države članice može smatrati da je bila „zaposlena” ili „samozaposlena” u Njemačkoj prije razdoblja tijekom kojeg je odgajala svoju djecu u Nizozemskoj.

35. Objasniti ću zašto smatram da ta činjenica sama po sebi državu članicu A (Njemačka) ne oslobađa obveze da primijeni svoje zakonodavstvo na „razdoblja odgoja djeteta” ostvarena u državi članici B (Nizozemska). Međutim, prije nego što se posvetim tom pitanju, predložiti ću odgovor na prvo pitanje koje se odnosi na tumačenje prvog uvjeta navedenog u točki 31. ovog mišljenja, odnosno kako bi se država članica A imala takvu obvezu, „razdoblje odgoja djeteta” ne smije se uzeti u obzir na temelju zakonodavstva države članice B. U tom pogledu ističem da Komisija tvrdi da to pitanje uopće nije relevantno u ovom predmetu, s obzirom na to da drugi i treći uvjet iz članka 44. stavka 2. Uredbe br. 987/2009 ni u kojem slučaju nisu ispunjeni. Slažem se s time da se osoba VA u glavnom postupku ne može pozvati na tu odredbu. Međutim, to prema mojem mišljenju ne znači da pitanje je li država članica B (u ovom slučaju Nizozemska) uzela u obzir sporna razdoblja u obzir nije relevantno. Naime, smatram da se, u slučaju u kojem se uredbe br. 883/2004 i br. 987/2009 primjenjuju *ratione temporis* (kao što je to ovdje slučaj), prvi uvjet koji se navodi u članku 44. stavku 2. Uredbe br. 987/2009 primjenjuje *mutatis mutandis* ako se pitanje uzimanja u obzir „razdoblja odgoja djeteta” ne uređuje tom odredbom nego kriterijem „dostatne povezanosti” koji je Sud razvio na temelju članka 21. UFEU-a.

A. Prvo pitanje: u kojem se slučaju „razdoblje odgoja djeteta” „uzima u obzir” u zakonodavstvu države članice B?

36. Prvim pitanjem sud koji je uputio zahtjev pita je li prvi uvjet, koji se navodi u točki 31. ovog mišljenja, ispunjen u slučaju u kojem se na temelju zakonodavstva države članice B (u ovom slučaju Nizozemske) na takvom razdoblju temelji pravo na mirovinu ne zbog toga što je izjednačeno s „razdobljem osiguranja”, nego zbog toga što se ubraja u „razdoblje boravišta”.

37. Najprije želim razjasniti dvije stvari. Kao prvo, želio bih objasniti, kako je već spomenuto u točki 35., zašto se taj uvjet utvrđen u članku 44. stavku 2. Uredbe br. 987/2009, primjenjuje *mutatis mutandis* u slučaju u kojem osoba o kojoj je riječ ne može svoj zahtjev temeljiti na toj odredbi, nego se umjesto toga treba osloniti na članak 21. UFEU-a i na kriterij „dostatne povezanosti” koji je Sud razvio u presudama Elsen, Kauer, Reichel-Albert i Pensionsversicherungsanstalt.

38. U tom pogledu podsjećam kao prvo na to da je, kao što sam to objasnio u svojem mišljenju u predmetu Pensionsversicherungsanstalt²², jedno od osnovnih načela uredbi br. 883/2004 i br. 987/2009 to da se na osobu na koju se primjenjuju te uredbe „primjenjuje [...] zakonodavstvo samo jedne države članice”²³.

39. Prema mojem mišljenju, to osnovno načelo treba poštovati ne samo u kontekstu primjene članka 44. stavka 2. Uredbe br. 987/2009, nego i prilikom primjene kriterija „dostatne povezanosti” na temelju članka 21. UFEU-a. Naime, u suprotnom bi osoba koja svoju djecu

²² C-576/20, EU:C:2022:75, t. 64. i 65.

²³ Vidjeti članak 11. stavak 1. Uredbe br. 883/2004. Sustavom koordinacije uspostavljenim tom uredbom i Uredbom br. 987/2009 nastoji se postići dvostruki cilj, odnosno, s jedne strane, spriječiti da osobama koje ulaze u područje primjene Uredbe br. 883/2004 zbog nepostojanja zakonodavstva koje se na njih primjenjuje bude uskraćena zaštita u području socijalne sigurnosti i, s druge strane, *izbjeci istodobnu primjenu više nacionalnih zakonodavstava* i komplikacija koje iz toga mogu proizaći (vidjeti u tom smislu presudu od 5. ožujka 2020., Pensionsversicherungsanstalt (Davanje za rehabilitaciju), C-135/19, EU:C:2020:177, t. 46.).

odgaja u inozemstvu na temelju tog kriterija mogla zatražiti uzimanje u obzir relevantnih „razdoblja odgoja djeteta” u državi članici A i u državi članici B (dvostruko brojanje) ili bi mogla slobodno birati između zakonodavstva države članice A ili države članice B, ovisno o tome koje je za nju povoljnije, s obzirom na to da oba zakonodavstva mogu biti primjenjiva na njezinu situaciju. To znači da se ne bi moglo smatrati da se kriterijem „dostatne povezanosti”, kao člankom 44. stavkom 2. Uredbe br. 987/2009, uvodi podredna nadležnost države članice A²⁴. Umjesto toga, moralo bi se smatrati da se njime uvodi dvostruka nadležnost (države članice A i države članice B).

40. Nadalje, napominjem da se člankom 21. stavkom 1. UFEU-a predviđa da „[s]vaki građanin Unije ima pravo slobodno se kretati i boraviti na državnom području država članica, *podložno ograničenjima i uvjetima utvrđenima u Ugovorima i u mjerama usvojenima radi njihove provedbe*”²⁵. Stoga sam sklon odbaciti tumačenje te odredbe koje bi bilo protivno općoj logici ili jednom od glavnih načela na kojima se temelje te dvije uredbe²⁶.

41. U tom pogledu podsjećam i na to da, iako se člankom 21. UFEU-a nastoji osobito osigurati da se građane koji ostvaruju svoje pravo na slobodno kretanje ne diskriminira i da ih se, kao što je to Sud utvrdio, ne odvraća od ostvarivanja tog prava zbog prepreka toj slobodi, svrha te odredbe nije zajamčiti da se građane stavlja u povoljniji položaj zbog činjenice da ostvaruju to pravo. Jasno je da, ako bi osoba koja je ostvarila svoje pravo na slobodno kretanje imala pravo na to da se „razdoblja odgoja djeteta” koja je ostvarila u inozemstvu uzmu u obzir u državi članici A i u državi članici B ili pravo na to da slobodno bira zakonodavstvo koje bi trebalo primijeniti na ta razdoblja, umjesto da se može pozvati na zakonodavstvo države članice A samo ako se zakonodavstvom države članice B već ne omogućuje uzimanje u obzir „razdoblja odgoja djeteta”, ta bi se osoba našla u povoljnijem položaju u odnosu na osobu čiji se život odvijao na državnom području samo jedne države članice. Time bi se prekoračilo ono što se zahtijeva člankom 21. UFEU-a.

42. Naposljetku napominjem da se u svim državama članicama koje su postupale kao „država članica B” u presudama *Elsen*, *Kauer* i *Reichel-Albert* te novijoj presudi *Pensionsversicherungsanstalt* (odnosno u Francuskoj, Belgiji i Mađarskoj) nisu uzimala u obzir relevantna „razdoblja odgoja djeteta” na temelju njihova zakonodavstva. Stoga je Sud dosad primjenjivao kriterij „dostatne povezanosti” samo u kontekstu u kojem je bilo jasno da se u državi članici B ne uzimaju u obzir relevantna „razdoblja odgoja djeteta”²⁷.

43. Smatram da iz prethodnih razmatranja proizlazi da se „dostatna povezanost” između „razdoblja odgoja djeteta” ostvarenih u državi članici B i „razdoblja osiguranja” ostvarenih u državi članici A može utvrditi samo ako je jasno da se u državi članici B „razdoblja odgoja

²⁴ Ibid., točka 46..

²⁵ Moje isticanje

²⁶ Kao što ću to objasniti u nastavku, time se, naravno, ne dovodi u pitanje činjenica da usklađenost nacionalne odredbe s odredbom sekundarnog prava Unije (kao što je u ovom slučaju članak 44. stavak 2. Uredbe br. 987/2009) ne dovodi nužno do izuzimanja primjene te mjere iz područja primjene odredbi UFEU-a (vidjeti u tom pogledu presudu od 11. travnja 2013., *Jeltes i dr.*, C-443/11, EU:C:2013:224, t. 41. i navedena sudska praksa).

²⁷ Budući da Sud u presudama *Elsen*, *Kauer*, *Reichel-Albert* ili *Pensionsversicherungsanstalt* nije otvoreno naveo da se zakonodavstvom države članice B ne predviđa uzimanje u obzir relevantnih „razdoblja odgoja djeteta”, te bi se presude moglo shvatiti i na način da iz njih proizlazi da bi na ta razdoblja trebalo primjenjivati zakonodavstvo države članice A, a ne zakonodavstvo države članice B (u prilog tom tumačenju vidjeti presude *Elsen* (t. 28.) i *Kauer* (t. 30. i 31.)). Međutim, smatram da bi to tumačenje bilo pogrešno, barem u situaciji u kojoj se uredbe br. 883/2004 i br. 987/2009 primjenjuju *ratione temporis* (što nije bio slučaj u presudama *Elsen*, *Kauer* i *Reichel-Albert*). Naime, to bi značilo da bi se na temelju kriterija „dostatne povezanosti” osoba mogla pozvati *samo* na zakonodavstvo države članice A, dok bi se na temelju članka 44. stavka 2. Uredbe br. 987/2009 ista osoba mogla pozvati na zakonodavstvo države članice B i, ako se na temelju tog zakonodavstva „razdoblja odgoja djeteta” ne uzimaju u obzir, na zakonodavstvo države članice A (što u načelu znači da bi ta osoba imala dvostruku „priliku” da joj se ta razdoblja uzmu u obzir). Prema mojem mišljenju, kriterijem „dostatne povezanosti”, razvijenim na temelju članka 21. UFEU-a, ne može se građanima Unije osigurati niža razina zaštite od one koja se osigurava tom odredbom.

djeteta” o kojima je riječ ne uzimaju u obzir na temelju njezina zakonodavstva. Treba smatrati da se taj uvjet, koji je zakonodavac Unije izričito unio u članak 44. stavak 2. Uredbe br. 987/2009, u kontekstu u kojem se od država članica zahtijeva da postupaju u skladu s tom odredbom i u skladu s kriterijem „dostatne povezanosti” koji je Sud razvio na temelju članka 21. UFEU-a, primjenjuje *mutatis mutandis* u slučajevima u kojima se primjenjuje taj kriterij.

44. S obzirom na navedeno, želio bih, kao drugo, pojasniti da se, u situaciji u kojoj su uvjeti za primjenu članka 44. stavka 2. Uredbe br. 987/2009 ispunjeni, može smatrati da se u državi članici B uzimaju u obzir „razdoblja odgoja djeteta” na temelju njezina zakonodavstva čak i ako su ta razdoblja izjednačena s „razdobljima boravišta”, a ne s „razdobljima osiguranja”. Naime, u članku 44. stavku 1. Uredbe br. 987/2009 navodi se da se „razdoblje odgoja djeteta” odnosi na „svako razdoblje koje se priznaje prema mirovinskom zakonodavstvu države članice ili na temelju kojeg se ostvaruje pravo na dodatak uz mirovinu izričito zbog toga što je osoba odgajala dijete, bez obzira na način određivanja tih razdoblja [...]”.

45. Iz te široke definicije proizlazi da je, kako bi se utvrdilo uzimaju li se u obzir „razdoblja odgoja djeteta” na temelju zakonodavstva države članice B, u smislu članka 44. stavka 2. te uredbe, dovoljno provjeriti priznaju li se ta razdoblja (ili ostvaruje li se na temelju njih pravo na dodatak uz mirovinu) na temelju mirovinskog zakonodavstva te države članice. Nije važno kako se točno ta razdoblja priznaju, uključujući priznaju li se kao „razdoblje osiguranja” ili „razdoblje boravišta”.

46. Prema mojem mišljenju, i na temelju iste logike kao u točkama 39. i 40. ovog mišljenja, ta se definicija primjenjuje *mutatis mutandis* u kontekstu primjene kriterija „dostatne povezanosti” razvijenog na temelju članka 21. UFEU-a. Naime, u suprotnom bi osoba imala pravo na to da joj se isto razdoblje koje je posvetila odgoju djece uzme u obzir dva puta (na temelju zakonodavstva države članice A i zakonodavstva države članice B), pod uvjetom da ta država članica B takvo razdoblje uzima u obzir samo kao „razdoblje boravišta”, a ne kao „razdoblje osiguranja”²⁸. To bi bilo u suprotnosti s općom logikom uredbi br. 883/2004 i br. 987/2009 te bi se time prekoračilo ono što se zahtijeva člankom 21. UFEU-a. Istodobno bi se time moglo ugroziti i pravo građana Unije na ostvarivanje slobode kretanja, s obzirom na to da, u suprotnom scenariju, država članica A ne bi mogla uzeti u obzir vrijeme koje su ti građani proveli odgajajući svoju djecu u državi članici B ako bi se na temelju zakonodavstva prvospomenute države članice to razdoblje smatralo „razdobljem boravišta”, a ne „razdobljem osiguranja”. U tom pogledu podsjećam na to da iz presude u predmetu Pensionsversicherungsanstalt proizlazi da je zakonodavac Unije donošenjem članka 44. Uredbe br. 987/2009 konkretizirao samo neke od obveza koje se odnose na uzimanje u obzir „razdoblja odgoja djeteta” i koje proizlaze iz članka 21. UFEU-a. Budući da je opseg tih obveza širi od opsega obveza utvrđenih u tom instrumentu sekundarnog prava, čini mi se da definicija pojma „razdoblje odgoja djeteta” ne može biti uža na temelju članka 21. UFEU-a nego na temelju članka 44. Uredbe br. 987/2009.

47. U predmetu u glavnom postupku, na sudu koji je uputio zahtjev jest da utvrdi jesu li „razdoblja odgoja djeteta” već uzeta u obzir na temelju zakonodavstva države članice B (Nizozemska). Pod uvjetom da taj sud to provjeri, podsjećam na to da se spor u glavnom postupku odnosi na pravo

²⁸ U takvom bi se scenariju smatralo da se na temelju zakonodavstva države članice B *ne* dopušta uzimanje u obzir „razdoblja odgoja djeteta”. Država članica A stoga bi na temelju primjene kriterija „dostatne povezanosti” bila obvezna primijeniti svoje zakonodavstvo na razdoblja posvećena odgoju djece u državi članici B. Međutim, u praksi bi se ta razdoblja i dalje priznavala kao „razdoblja boravišta” na temelju zakonodavstva države članice B.

osobe VA na invalidska davanja, a ne na starosnu mirovinu²⁹. Nizozemska vlada objasnila je na raspravi da se njezinim nacionalnim pravom ne dopušta priznavanje prava na invalidska davanja samozaposlenim osobama kao što je osoba VA te da se „razdoblja odgoja djeteta” izjednačavaju s „razdobljima boravišta” samo za potrebe priznavanja prava na drugu vrstu mirovine, odnosno starosnu mirovinu. Dodatno je navela da, s obzirom na to da se glavni postupak odnosi samo na priznavanje prava na invalidska davanja, treba smatrati da se *nikakvo* razdoblje odgoja djeteta ne uzima u obzir na temelju zakonodavstva te države članice³⁰.

48. Nakon tih napomena u kojima sam predložio odgovor na prvo pitanje suda koji je uputio zahtjev, sada ću razmotriti pitanje je li kriterij „dostatne povezanosti” koji je Sud primijenio u presudama Elsen, Kauer i Reichel-Albert te novijoj presudi Pensionsversicherungsanstalt, relevantan u ovom predmetu.

B. Drugo pitanje: što predstavlja „dostatnu povezanost”?

49. Drugim pitanjem sud koji je uputio zahtjev u biti pita ima li država članica A (u ovom slučaju Njemačka) obvezu na temelju članka 21. UFEU-a, da uzme u obzir „razdoblja odgoja djeteta”, koja proizlazi iz članka 21. UFEU-a, i u situaciji kao što je ona u glavnom postupku, u kojoj je osoba o kojoj je riječ na temelju djelatnosti u svojstvu zaposlene ili samozaposlene osobe uplaćivala doprinose u toj državi članici tek *nakon* što je odgojila svoju djecu u drugoj državi članici ili više njih, pri čemu *prije* njihova rođenja nije uopće uplaćivala doprinose. U tom kontekstu sud koji je uputio zahtjev izričito upućuje na presude Elsen, Kauer i Reichel-Albert, u kojima je Sud uspostavio i razvio kriterij „dostatne povezanosti”.

50. Objasnit ću, s jedne strane, zašto smatram da se, u kontekstu u kojem se uredbe br. 883/2004 i br. 987/2009 primjenjuju *ratione temporis*, treba oduprijeti iskušenju da se opseg kriterija „dostatne povezanosti” previše proširi i, s druge strane, zašto smatram da takva povezanost može postojati čak i ako osoba nije uplaćivala doprinose na temelju djelatnosti u svojstvu zaposlene ili samozaposlene osobe u sustav obveznog mirovinskog osiguranja države članice A prije preseljenja u državu članicu B radi odgajanja djece.

1. Kriterij „dostatne povezanosti” nakon donošenja presude Pensionsversicherungsanstalt

51. Kao što sam to objasnio u svojem mišljenju u predmetu Pensionsversicherungsanstalt³¹, čini mi se da je zakonodavac Unije prilikom donošenja članka 44. stavka 2. Uredbe br. 987/2009 svjesno odabrao *ne* uputiti na kriterij „dostatne povezanosti” koji je Sud razvio u okviru sustava koji se prethodno primjenjivao (odnosno u kontekstu u kojem se Uredba br. 1408/71 primjenjivala *ratione temporis*). Naime, budući da je ta odredba stupila na snagu nakon donošenja presuda Elsen i Kauer (premda prije donošenja presude Reichel-Albert), zakonodavac Unije mogao ju je donijeti *expressis verbis* da je to htio, na način da taj kriterij u potpunosti

²⁹ Napominjem da njemačka vlada tvrdi da je, kako bi se moglo smatrati da se „razdoblja odgoja djeteta” „uzimaju u obzir” na temelju zakonodavstva države članice B, važno jedino to da se ona priznaju na temelju tog zakonodavstva u okviru priznavanja prava na bilo koju vrstu mirovine (neovisno o tome je li riječ o starosnoj ili invalidskoj mirovini). Ne slažem se s time. Prema mojem mišljenju, potrebno je utvrditi priznaju li se ta razdoblja za konkretnu vrstu mirovine o kojoj je riječ.

³⁰ Radi cjelovitosti napominjem da nizozemska vlada tvrdi da u ovom predmetu država članica nadležna na temelju glave II. Uredbe br. 883/2004 nije Nizozemska, nego Njemačka, s obzirom na to da je invaliditet osobe VA nastao dok je živjela i radila u Njemačkoj. Prema mojem mišljenju, to je tumačenje očito pogrešno. Naime, kako bi se odredilo koje zakonodavstvo treba primijeniti na određeno razdoblje (kao što je u ovom slučaju „razdoblje odgoja djeteta”), treba uzeti u obzir situaciju osobe o kojoj je riječ tijekom tog razdoblja, a ne datum na koji je ona stekla pravo na mirovinu.

³¹ C-576/20, EU:C:2022:75, t. 60. do 63.

ugradi u sekundarno zakonodavstvo Unije. Međutim, možda je odlučio to ne učiniti zbog toga što taj kriterij kao takav nije toliko jasan (i usto je formuliran donekle nedorečeno) u usporedbi s trima jasno definiranim uvjetima utvrđenima u članku 44. stavku 2. Uredbe br. 987/2009 te zbog toga što je ta odredba bila namijenjena uvođenju (ograničene i jasno definirane) iznimke od pravila o nadležnosti sadržanih u glavi II. Uredbe br. 883/2004³².

52. Zbog tih istih, kao i određenih dodatnih razloga³³, smatram da se, iako je Sud sada odlučio, protivno mojem prijedlogu³⁴, da je kriterij „dostatne povezanosti” i dalje relevantan u situaciji u kojoj se uredbe br. 883/2004 i br. 987/2009 (a ne Uredba br. 1408/71) primjenjuju *ratione temporis*, treba oduprijeti iskušenju da opseg kriterija „dostatne povezanosti” može obuhvaćati sve veći broj situacija ne na temelju tih uredbi nego na temelju članka 21. UFEU-a.

53. Više bi čimbenika moglo pridonijeti toj pojavi. Kao prvo, kao što sam to upravo objasnio, nije jasno što predstavlja „dostatnu povezanost”. Kriterij „dostatne povezanosti” po svojoj je prirodi nedorečen i ovisi o tome što se može smatrati relevantnim okolnostima u svakom pojedinom slučaju. U presudama Elsen, Kauer, Reichel-Albert i Pensionsversicherungsanstalt istaknuti su različiti čimbenici, među kojima je činjenica da su tužiteljice radile isključivo u državi članici A ili da su uplaćivale doprinose isključivo u toj državi članici, pri čemu nijedan od njih nije izdvojen kao odlučujući čimbenik³⁵. Kao drugo, Sud je dosad uvijek došao do zaključka da „dostatna povezanost” postoji, a nikad do zaključka da ne postoji. Prethodne presude u kojima je Sud primijenio taj kriterij zapravo pokazuju tendenciju Suda da proširi, a ne da ograniči, broj situacija u kojima država članica A može biti obvezna primijeniti svoje zakonodavstvo na „razdoblja odgoja djeteta” ostvarena u državi članici B. Primjerice, iako se u predmetima Elsen i Kauer na tužiteljice primjenjivalo zakonodavstvo države članice A prije nego što su započela „razdoblja odgoja djeteta” ostvarena u inozemstvu³⁶, isto nije vrijedilo za tužiteljice u predmetima Reichel-Albert i Pensionsversicherungsanstalt³⁷, no Sud je svejedno zaključio da postoji „dostatna povezanost”.

54. S obzirom na ta razmatranja, ne iznenađuje da je sud koji je uputio zahtjev u svojem zahtjevu za prethodnu odluku naveo niz okolnosti za koje je smatrao da bi mogle biti relevantne za utvrđivanje postojanja „dostatne povezanosti” (kao što je činjenica da je cijela povijest zaposlenja osobe VA povezana s Njemačkom, da je pohađala školu isključivo u Njemačkoj, da se nastanila u Nizozemskoj svega nekoliko kilometara od granice s Njemačkom i da su njezina djeca pohađala školu u Njemačkoj)³⁸.

³² *Ibidem*, t. 64. i 65.

³³ Koji su konkretno povezani s činjenicom da bi se zakonodavstvo države članice koje u potpunosti odražava sadržaj članka 44. stavka 2. Uredbe br. 987/2009 moglo, nakon presude Pensionsversicherungsanstalt, smatrati protivnim članku 21. UFEU-a ako se njime ne dopušta da se „razdoblja odgoja djeteta” uzmu u obzir u drugim situacijama (pri čemu je takve situacije teško predvidjeti jer je kriterij „dostatne povezanosti” sam po sebi nejasan).

³⁴ Vidjeti moje mišljenje u predmetu Pensionsversicherungsanstalt.

³⁵ Primjerice, u presudi Elsen Sud je utvrdio da se zbog postojanja „povezanosti” između tih razdoblja i razdoblja zaposlenja u Njemačkoj nije moglo smatrati da je U. Elsen prestala s obavljanjem svake „profesionalne djelatnosti” ili da se zbog toga na nju primjenjuje zakonodavstvo države članice u kojoj je boravila (Francuska). Suprotno tomu, čini mi se da su u presudi Reichel-Albert na zaključak Suda na neki način utjecala drukčija razmatranja. Prvo, D. Reichel-Albert radila je i plaćala doprinose u samo jednoj državi članici (Njemačkoj), kako prije tako i nakon što je svoje boravište privremeno premjestila u drugu državu članicu (Belgiju), u kojoj nikad nije radila. Drugo, D. Reichel-Albert preselila se u Belgiju isključivo zbog obiteljskih razloga, i to izravno iz Njemačke, u kojoj je bila zaposlena sve do mjesec dana prije preseljenja.

³⁶ Vidjeti presude Elsen (t. 26.) i Kauer (t. 32.).

³⁷ Naime, u obama se tim predmetima zakonodavstvo države članice A prestalo primjenjivati na tužiteljice nekoliko mjeseci ili čak više od jedne godine prije nego što su ta razdoblja započela.

³⁸ Vidjeti točku 23. ovog mišljenja.

55. U odjeljcima u nastavku pokušat ću pojasniti opseg tog kriterija. Započet ću detaljnim iznošenjem (a) razmatranja koja, prema mojem mišljenju, *nisu* relevantna za utvrđivanje postojanja takve povezanosti, a zatim ću ustrajati (b) na onima koja, nasuprot tomu, smatram odlučujućima.

a) Razmatranja koja nisu relevantna

56. Kao prvo, budući da je kriterij „dostatne povezanosti” razvijen u predmetima u kojima je Sud ispitivao dva pitanja – konkretno, s jedne strane, je li država članica A bila obvezna primijeniti svoje zakonodavstvo na razdoblja odgoja djeteta ostvarena u državi članici B i, s druge strane, ako jest, je li se na temelju tog zakonodavstva postupalo s tim razdobljima kao da su ostvarena na njezinu državnom području i je li ono stoga bilo u skladu s člankom 21. UFEU-a –³⁹, može biti privlačno smatrati da je sudska praksa koja je relevantna za drugo pitanje također relevantna za prvo pitanje.

57. U tom pogledu napominjem da je Sud u presudi Pensionsversicherungsanstalt podsjetio na to da, primjerice, ako nacionalni propis neke vlastite državljanke stavlja u nepovoljniji položaj samo zato što su iskoristili svoju slobodu kretanja i boravka u drugoj državi članici, treba smatrati da taj propis dovodi do nejednakog postupanja koje je protivno načelima na kojima se temelji status građanina Unije prilikom ostvarivanja njegove slobode kretanja⁴⁰. Slažem se da bi se u ovom predmetu, u slučaju da je osoba VA odgajala svoju djecu u Njemačkoj, relevantna „razdoblja odgoja djeteta” automatski uzela u obzir na temelju primjenjivog njemačkog zakonodavstva (odnosno na temelju članka 56. stavka 3. prve rečenice SGB-a VI). Stoga je, kao i tužiteljice u predmetima Elsen, Kauer, Reichel-Albert i Pensionsversicherungsanstalt, osoba VA stavljena u nepovoljniji položaj samo zato što je odgajala svoju djecu u Nizozemskoj, a ne u Njemačkoj.

58. Međutim, smatram da činjenica da je osoba kao što je osoba VA iz glavnog postupka stavljena u nepovoljniji položaj zbog toga što država članica A ne uzima u obzir „razdoblja odgoja djeteta” koja je ta osoba ostvarila u inozemstvu nije sama po sebi relevantna za pitanje postoji li „dostatna povezanost” između „razdoblja odgoja djeteta” ostvarenih u državi članici B i „razdoblja osiguranja” ostvarenih u državi članici A. Umjesto toga, ta se činjenica odnosi na pitanje je li zakonodavstvo države članice A u skladu s člankom 21. UFEU-a.

59. Prema mojem mišljenju, ta se dva pitanja međusobno razlikuju i ne mogu se razmatrati zajedno. Sud je potvrdio takvo stajalište u presudi Pensionsversicherungsanstalt⁴¹. Stoga se ne može osloniti na samu činjenicu da je osoba, kao što je osoba VA, stavljena u nepovoljniji položaj zbog toga što država članica A ne uzima u obzir „razdoblja odgoja djeteta” koja je ta osoba ostvarila u državi članici B, kako bi se proširio broj situacija u kojima postoji „dostatna povezanost”⁴².

³⁹ Naime, kao što sam to objasnio u svojem mišljenju u predmetu Pensionsversicherungsanstalt (C-576/20, EU:C:2022:75, t. 38.), prije stupanja na snagu uredbi br. 883/2004 i br. 987/2009, sudska praksa Suda okretala se, koliko shvaćam, oko pristupa sastavljenog od dvaju koraka koji se temeljio na primjenjivosti zakonodavstva države članice A na „razdoblja odgoja djeteta” navršena u državi članici B pod uvjetom da postoji „povezanost” ili „dovoljna povezanost” između tih razdoblja i razdoblja zaposlenja navršenih u državi članici A (prvi korak) te obvezi, koja proizlazi iz članka 21. UFEU-a, da se s razdobljima odgoja djeteta navršenima u državi članici B u takvom zakonodavstvu postupa kao da su navršena u državi članici A (to jest, da se s takvim razdobljima jednako postupa) (drugi korak).

⁴⁰ Vidjeti presude Pensionsversicherungsanstalt (t. 61.) i Reichel-Albert (t. 42. i navedena sudska praksa).

⁴¹ Vidjeti osobito točke 63. i 64. te presude.

⁴² Dodajem da, ako bi svaki put kad bi neka osoba ostvarila svoje pravo na slobodno kretanje na temelju odredbi UFEU-a jedini kriterij bio bi li ta osoba bila stavljena u nepovoljniji položaj u slučaju da se ne bi mogla i dalje osloniti na zakonodavstvo države članice koje se na nju prethodno primjenjivalo, to bi pravila koja su dio sustava koordinacije uspostavljenog uredbama br. 883/2004 i br. 987/2009 učinilo u cijelosti bespredmetnima. To ne bi dovelo samo do velike nesigurnosti za države članice, nego i za same građane Unije (te bi stoga u konačnici moglo ugroziti, a ne olakšati, ostvarivanje njihova prava na slobodno kretanje zaštićenog tim odredbama).

60. Kao drugo, ističem da je većina argumenata koje je njemačka vlada iznijela na raspravi bila usmjerena na činjenicu da osoba VA ima snažnije veze s Nizozemskom nego s Njemačkom. Prema mišljenju te vlade, Njemačka zbog toga nije obvezna primijeniti svoje zakonodavstvo na „razdoblja odgoja djeteta” koja je osoba VA ostvarila u Nizozemskoj.

61. Ne slažem se s tom analizom. Prema mojem mišljenju, sama činjenica da je osoba o kojoj je riječ bila povezana i sa sustavom socijalne sigurnosti države članice B tijekom relevantnih „razdoblja odgoja djeteta” (primjerice, zato što je ta osoba tijekom tih razdoblja bila obvezna uplaćivati doprinose za obvezno osiguranje u toj državi članici) ne sprečava primjenu zakonodavstva države članice A na ta razdoblja. Kao što sam to objasnio u odgovoru na prvo pitanje, svrha kriterija „dostatne povezanosti” *nije* odrediti – ovisno o tome s kojim je sustavom socijalne sigurnosti tužitelj najbliže povezan – koje se zakonodavstvo (ono države članice A ili ono države članice B) na njega primjenjuje. Umjesto toga, tim se kriterijem nastoji uvesti podredna (supsidijarna) nadležnost države članice A, čime se ne dovodi u pitanje činjenica da se, ako se „razdoblja odgoja djeteta” uzimaju u obzir na temelju zakonodavstva države članice B, primjenjuje samo zakonodavstvo te države članice.

62. U tom pogledu podsjećam na to da je, kao što je to Komisija istaknula na raspravi, kriterij „dostatne povezanosti” Sud prvi put razvio u presudi Elsen, koja se odnosila na pograničnu radnicu. Pogranični radnici neizbježno su povezani i s državom članicom u kojoj rade i s državom članicom u kojoj borave. Stoga je jasno da sama činjenica da je osoba povezana s državom članicom B ne znači da ta osoba ne može imati i „dostatnu povezanost” sa sustavom socijalne sigurnosti države članice A.

63. Kao treće, također se može tvrditi da bi, kako bi se utvrdila „dostatna povezanost”, tužitelj morao raditi isključivo u jednoj državi članici (državi članici A) tijekom svojeg života. Sud je naglasio taj element u presudama Elsen, Kauer, Reichel-Albert i Pensionsversicherungsanstalt.

64. Međutim, taj mi se pristup čini problematičnim zbog dva razloga. Na prvom mjestu, time bi se građane Unije koji su radili u više država članica i koji su stoga ostvarili svoje pravo na slobodno kretanje u skladu s odredbama UFEU-a stavilo u nepovoljniji položaj. Primjerice, osoba je mogla raditi samo u državi članici A prije i neposredno nakon razdoblja tijekom kojeg je odgajala dijete u državi članici B. Bi li takvoj osobi trebalo oduzeti mogućnost da se osloni na zakonodavstvo države članice A u pogledu „razdoblja odgoja djeteta” koja je ostvarila u državi članici B samo zato što je nakon toga radila u državi članici C ili čak u državi članici B, a ne više u državi članici A?

65. Na drugom mjestu, taj bi pristup mogao dovesti i do neproporcionalnih obveza za državu članicu A. Zamislimo da osoba o kojoj je riječ *uopće* nije bila povezana s državom članicom A prije razdoblja tijekom kojeg je odgajala svoju djecu u državi članici B, ali je od tada radila samo u državi članici A. Bi li ta država članica bila obvezna primijeniti svoje zakonodavstvo na „razdoblja odgoja djeteta” ostvarena u državi članici B iako je dotična osoba počela raditi na njezinu državnom teritoriju tek mnogo godina kasnije, samo zato što se može smatrati da je ta osoba isključivo tamo radila?

66. Naposljetku, ne smatram da se postojanje „dostatne povezanosti” može temeljiti, kao što to navodi sud koji je uputio zahtjev, na samoj činjenici da je život dotične osobe nakon rođenja njezine djece „pretežno usmjeren” na pravni, ekonomski i socijalni sustav države članice A (primjerice zato što se djeca školuju u državi članici A ili zato što je živjela samo nekoliko kilometara od granice te države članice). Taj je kriterij previše nepouzdan i nepredvidljiv te ne bi pridonio pojašnjavanju kriterija „dostatne povezanosti”.

67. Nakon tih pojašnjenja, preostaje mi samo iznijeti razmatranja koja su odlučujuća za utvrđivanje postojanja „dostatne povezanosti”.

b) Odlučujuća razmatranja

68. Smatram očitim da je za utvrđivanje „dostatne povezanosti” odlučujući čimbenik taj da je osoba o kojoj je riječ ostvarila „razdoblja osiguranja” u državi članici A *prije (ali ne nužno nakon)* razdoblja tijekom kojeg je odgajala svoju djecu u državi članici B (prvi uvjet). Prema mojem mišljenju, činjenica da se dotična osoba vratila na posao u državi članici A *nakon* „razdoblja odgoja djeteta” ostvarenih u državi članici B može poduprijeti zaključak Suda prema kojem „dostatna povezanost” postoji. Međutim, nije riječ o preduvjetu za utvrđivanje postojanja takve povezanosti.

69. Naime, kad bi osoba o kojoj je riječ bila obvezna, kako bi se na nju moglo primijeniti zakonodavstvo države članice A, ponovno raditi ili ostvariti dodatna „razdoblja osiguranja” u toj državi članici *nakon* odgajanja svoje djece u državi članici B, to bi, vrlo jednostavno, utjecalo na ostvarivanje prava na slobodno kretanje i boravak u drugim državama članicama koje ta osoba ima na temelju članka 21. UFEU-a (s obzirom na to da bi se, osim u slučaju pograničnih radnika, dotična osoba u načelu morala preseliti natrag u državu članicu A kako bi ostvarila ta dodatna „razdoblja osiguranja”).

70. Osim toga, smatram da, iako „razdoblja osiguranja” ostvarena u državi članici A ne moraju neposredno prethoditi razdobljima posvećenima odgoju djeteta, država članica A mora biti posljednja država članica u kojoj je osoba o kojoj je riječ ostvarila „razdoblja osiguranja” prije nego što se posvetila odgoju djece u državi članici B (drugi uvjet). Naime, prema mojem mišljenju, ako osoba ostvari „razdoblja osiguranja” u državi članici A i zatim u državi članici C prije nego što se posveti odgoju djece u državi članici B, „razdoblja odgoja djeteta” ostvarena u potonjoj državi članici treba smatrati bliže povezanim s „razdobljima osiguranja” ostvarenima u državi članici C nego s onima ostvarenima u državi članici A. U takvoj je situaciji država članica C ta koja treba primijeniti svoje zakonodavstvo, a ne država članica A⁴³.

71. Dodajem da je taj drugi uvjet u skladu s pravilom iz članka 44. stavka 3. Uredbe br. 987/2009, kojim se predviđa da se obveza države članice A da uzme u obzir „razdoblja odgoja djeteta” ostvarena u državi članici B u skladu s vlastitim zakonodavstvom više ne primjenjuje „ako se na dotičnu osobu primjenjuje ili će se primjenjivati zakonodavstvo druge države članice zbog obavljanja djelatnosti zaposlenih ili samozaposlenih osoba”.

72. Prema mojem mišljenju, iz toga proizlazi da kriterij „dostatne povezanosti” treba temeljiti na dvama ključnim elementima. Kao prvo, osoba o kojoj je riječ treba ostvariti „razdoblja osiguranja” u državi članici A *prije (ali ne nužno nakon)* razdoblja tijekom kojeg je odgajala svoju djecu u državi članici B. Kao drugo, država članica A treba biti posljednja država članica u kojoj je dotična osoba ostvarila ta „razdoblja osiguranja” prije nego što se posvetila odgoju djece u državi članici B.

⁴³ U tom pogledu podsjećam i na to da je Sud, s obzirom na članak 45. UFEU-a koji se odnosi na slobodu kretanja, već utvrdio da situacija koja se temelji na nizu okolnosti koje su previše neizvjesne i neizravne ne može utjecati na radnikov izbor hoće li se koristiti svojim pravom na slobodno kretanje i stoga se ne može smatrati preprekom slobodnom kretanju radnika (vidjeti presudu od 24. studenoga 2022., MCM (Financijska pomoć za studij u inozemstvu), C-638/20, EU:C:2022:916, t. 35. i navedena sudska praksa). Prema mojem mišljenju, ta razmatranja vrijede i u kontekstu primjene članka 21. UFEU-a. Stoga „razdoblja odgoja djeteta” ne smiju biti previše udaljena ili previše odvojena od „razdoblja osiguranja” ostvarenih u državi članici A.

2. *Primjena na situaciju kao što je ona o kojoj je riječ u glavnom postupku*

73. U izreci presude Pensionsversicherungsanstalt Sud je izričito naglasio da je osoba o kojoj je riječ uplaćivala doprinose isključivo u državi članici A, kako prije tako i nakon premještanja svojeg boravišta u drugu državu članicu u kojoj je odgajala svoju djecu. S obzirom na tu formulaciju, može se postaviti pitanje, kao što je to učinio sud koji je uputio zahtjev u ovom predmetu, je li kriterij „dostatne povezanosti” ispunjen u situaciji kao što je ona o kojoj je riječ u glavnom postupku, u kojoj je osoba VA ostvarila ono što shvaćam kao razdoblja koja se mogu izjednačiti s „razdobljima osiguranja” u državi članici A (Njemačka) prije nego što se posvetila odgoju svoje djece u državi članici B (Nizozemska), ali je počela uplaćivati doprinose u sustav obveznog osiguranja prve države članice tek nekoliko godina nakon što je prestala posvećivati svoje vrijeme odgoju djece.

74. Prema mojem mišljenju, ta okolnost sama po sebi ne može, kao što sam to već naveo u točki 35. ovog mišljenja, spriječiti primjenu zakonodavstva države članice A (Njemačka) na sporna razdoblja.

75. U tom pogledu moram priznati da u načelu ima smisla da pravo osobe na mirovinu ovisi o činjenici je li osoba o kojoj je riječ uplaćivala doprinose u sustav obveznog mirovinskog osiguranja države članice nadležne za priznavanje prava na mirovinu. Stoga mogu razumjeti zašto bi neke države članice htjele ograničiti ono što se smatra „razdobljem osiguranja” na razdoblja tijekom kojih je dotična osoba stvarno uplaćivala doprinose na temelju djelatnosti u svojstvu „zaposlene” ili „samozaposlene” osobe. Međutim, to ne mijenja činjenicu da druge države članice, uključujući Njemačku, omogućuju da se s „razdobljima osiguranja” izjednače određena životna razdoblja tijekom kojih osoba nije uplaćivala doprinose i nije bila „zaposlena” ili „samozaposlena” (te stoga nije bila obveznik obveznog osiguranja).

76. U tom pogledu podsjećam na to da, na temelju članka 1. točke (t) Uredbe br. 883/2004, pojam „razdoblje osiguranja” nije ograničen na „razdoblje doprinosa, zaposlenja ili samozaposlenja”. Taj pojam obuhvaća i „sva razdoblja [...] [koja] spomenuto zakonodavstvo smatra istovjetnim razdobljima osiguranja”. Iz toga proizlazi da osoba u državi članici može ostvariti „razdoblja osiguranja” u smislu te odredbe čak i ako ne uplaćuje doprinose u sustav obveznog osiguranja te države članice (i ne obavlja djelatnost u svojstvu zaposlene ili samozaposlene osobe u toj državi članici).

77. Čini mi se da u ovom slučaju njemačka vlada navodi da su razdoblja stručnog osposobljavanja koja je osoba VA ostvarila u Njemačkoj prije nego što se preselila u Nizozemsku radi odgajanja djece izjednačena s „razdobljima osiguranja” na temelju članka 58. stavka 1. SGB-a VI. Sud koji je uputio zahtjev iznosi sličnu tvrdnju u svojem zahtjevu za prethodnu odluku. Naime, u njemu se navodi da su odgovarajuća „razdoblja koja se priznaju” ili „razdoblja na kojima se temelji pravo na mirovinu” zabilježena u evidenciji osiguranja osobe VA za razdoblja tijekom kojih je pohađala to stručno osposobljavanje.

78. Osim toga, Njemačka je posljednja država članica u kojoj je osoba VA ostvarila „razdoblja osiguranja” prije preseljenja u Nizozemsku.

79. Slijedom toga, i pod uvjetom da to provjeri sud koji je uputio zahtjev, sklon sam smatrati, s obzirom na razmatranja koja sam istaknuo u točkama 68. do 72. ovog mišljenja, da se zakonodavstvo države članice A (Njemačka) primjenjuje na sporna razdoblja i da je ta država članica obvezna, na temelju članka 21. UFEU-a, uzeti u obzir ta razdoblja kao da su ostvarena na

njezinu državnom području⁴⁴.

V. Zaključak

80. S obzirom na prethodna razmatranja, predlažem Sudu da na prethodna pitanja koja je uputio Landessozialgericht Nordrhein-Westfalen (Zemaljski socijalni sud Sjeverne Rajne-Vestfalije, Njemačka) odgovori na sljedeći način:

Članak 44. stavak 2. Uredbe (EZ) br. 987/2009 Europskog parlamenta i Vijeća od 16. rujna 2009. o utvrđivanju postupka provedbe Uredbe (EZ) br. 883/2004 o koordinaciji sustava socijalne sigurnosti

treba tumačiti na način da je država članica koja je nadležna za isplatu mirovine obvezna primijeniti svoje zakonodavstvo i uzeti u obzir „razdoblja odgoja djeteta” ostvarena u drugoj državi članici kao da su ta razdoblja ostvarena na njezinu državnom području na temelju članka 21. UFEU-a, pod uvjetom, kao prvo, da je osoba o kojoj je riječ ostvarila „razdoblja osiguranja” u prvoj državi članici prije nego što je ostvarila ta „razdoblja odgoja djeteta” i, kao drugo, da je ta država članica bila posljednja država članica u kojoj je ta osoba ostvarila ta „razdoblja osiguranja” prije premještanja boravišta. Prva država članica nije obvezna uzeti u obzir „razdoblja odgoja djeteta” ostvarena u drugoj državi članici ako ta država članica već uzima u obzir takva razdoblja na temelju svojeg zakonodavstva. „Razdoblje osiguranja” može uključivati razdoblje izjednačeno s „razdobljem osiguranja” na temelju nacionalnog zakonodavstva države članice nadležne za isplatu mirovine tijekom kojeg se nisu uplaćivali doprinosi u sustav obveznog mirovinskog osiguranja te države članice.

⁴⁴ Kad je riječ o pitanju je li nacionalno zakonodavstvo o kojem je riječ u glavnom postupku u skladu s člankom 21. UFEU-a (drugi korak na koji sam uputio u bilješci 39. ovog mišljenja), ističem da je u presudama Elsen (t. 34.) i Reichel-Albert (t. 39.) Sud već iskoristio priliku da utvrdi, u pogledu ranijih (istovjetnih) verzija odredbi o kojima je riječ u glavnom postupku, da se tim odredbama stavlja u nepovoljniji položaj građane Unije koji su ostvarili svoje pravo na slobodno kretanje i boravak u državama članicama, koje je zajamčeno člankom 21. UFEU-a, te da su one stoga protivne toj odredbi. Smatram da je taj zaključak i dalje valjan.